

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
Тернопільська академія народного господарства

МАРЦІНКОВСЬКА Олександра Богданівна

УДК 338.911

**ЕКОЛОГО-РЕСУРСНІ ОСНОВИ
РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО
КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ**
(на прикладі Тернопільської області)

Спеціальність: 08.10.01: - Розміщення продуктивних сил і
регіональна економіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

ТЕРНОПІЛЬ - 1998

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільської академії народного господарства Міністерства освіти України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор Качан Євген Петрович, Тернопільська академія народного господарства, завідувач кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор Вихрущ Володимир Павлович, Тернопільська академія народного господарства, завідувач кафедри економіки підприємств і корпорацій;

кандидат економічних наук, доцент Кузик Степан Петрович, Львівський державний університет ім. І.Франка, кафедра економічної і соціальної географії.

Провідна організація: Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів.

Захист відбудеться 29 вересня 1998 р. об 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д-58.082.01 при Тернопільській академії народного господарства за адресою:

282004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, ауд.1300.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільської академії народного господарства.

Автореферат розісланий 28 серпня 1998 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, доктор економічних наук, професор

І.Д.Фаріон

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку Української держави, переходу до нових форм господарювання і ринкових відносин та перебудови системи управління господарством особливого значення набуває вироблення нової регіональної політики, спрямованої на вирішення проблеми оптимізації взаємодії суспільства і природи, раціоналізації природокористування та екологізації виробництва.

Вироблення програм господарського розвитку у вільному економічному просторі регіонів вимагає перегляду економічної теорії, і особливо тих її положень, що стосуються регіонального розвитку. Реорганізація обласного господарського комплексу стає основним об'єктом територіального управління і прогнозування розвитку господарства на перспективу.

Однією з умов функціонування обласного господарського комплексу є наявність ресурсного та екологічного потенціалу для раціонального природокористування, невисокий рівень антропогенного навантаження на природне середовище. У зв'язку з деградацією і виснаженням природних багатств, дефіцитом енергоносіїв, значними транспортними витратами на привезення сировини і палива, проблема забезпечення обласного господарського комплексу природними ресурсами набирає все більшої гостроти.

Проблеми еколого-ресурсних аспектів функціонування господарського комплексу викликані й тим, що в економічній літературі ще недостатньо уваги приділено питанням оцінки раціонального природокористування на обласному рівні.

Вивчення робіт зарубіжних і вітчизняних авторів Е.Б.Алаєва, О.М.Алимова, П.П.Борщевського, В.І.Вернадського, С.А.Генсірука, І.П.Герасимова, К.Г.Гофмана, М.І.Долішнього, С.І.Дорогунцова, Я.Л.Жупанського, О.В.Заставецької, Ф.Д.Заставного, Р.А.Івануха, М.М.Колосовського, П.В.Луцишина, М.З.Мальського, М.Г.Мельника, О.О.Мінца, П.Г.Олдака, М.М.Паламарчука, М.Д.Пістуна, М.Ф.Реймерса, В.П.Руденка, С.Г.Струмиліна, О.Г.Топчієва, Ю.Ю.Туніці, В.М.Четиркіна, О.І.Шаблія дозволяє внести деякі пропозиції та використати ті методичні підходи, що сприяють збалансованому розвитку господарського комплексу регіону.

У дисертаційній роботі економічну оцінку ресурсів пропонується розглядати крізь призму дослідження ресурсного потенціалу території. Проведене дослідження дає можливість порівнювати різноманітні ресурси, а також виробити варіанти адекватної оцінки їх впливу на збалансований розвиток господарства регіону. Для економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу пропонується використати метод капіталізації затрат суспільної праці, що забезпечить репрезентативний співвимір природних і трудових ресурсів з власне капітальними, які завжди визначалися аналогічним способом.

У дисертаційному дослідженні вироблено еколого-економічні аспекти господарського розвитку, які нині увійшли до найгостріших і найактуальніших. Нарощування обсягів енергоречового обміну між суспільством і природним середовищем, залучення до виробництва дедалі більшої кількості природних ресурсів створили таку ситуацію, при якій, з одного боку, природа зазнає великих навантажень і забруднень шкідливими речовинами, в результаті чого підриваються її відтворювальні і відновлювальні функції та можливості, з другого, природне середовище, деградує і втрачає свої якісні характеристики під впливом забруднень, негативно впливає на здоров'я населення, продуктивність суспільної праці, темпи економічного зростання.

Усе це свідчить про необхідність нової економічної політики держави, яка б визначала оптимальне поєднання екологічних й економічних критеріїв розвитку господарського комплексу, його структурної перебудови з урахуванням екологічних чинників.

У дисертаційній роботі досліджено теоретичні основи розвитку господарського комплексу регіону, узагальнено практичні досягнення зарубіжних і вітчизняних вчених з питань комплексного розвитку регіонів у межах України.

Нерозробленість перелічених проблем зумовила актуальність теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільської академії народного господарства і належить до держбюджетної теми «Еколого-економічне обґрунтування розміщення продуктивних сил України».

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є вироблення теоретичних основ суті, структури та особливостей функціонування обласного господарського комплексу й обґрунтування його розвитку залежно від ресурсного забезпечення та екологічного стану.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі взаємопов'язані завдання дослідження:

- теоретично обґрунтувати суть, умови і чинники формування обласного господарського комплексу;
- систематизувати і конкретизувати теоретико-методологічні основи розвитку господарського комплексу області;
- виробити та доповнити методика економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону;
- проаналізувати екологічну ситуацію в області та визначити шляхи її поліпшення;
- провести екологічне районування території області за стійкістю природних ландшафтів;
- дати оцінку сучасного стану господарського комплексу області і його

впливу на природне середовище;

–виробити модель збалансованого розвитку господарства області на перспективу.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дослідження полягає у постановці, теоретичному обґрунтуванні та вирішенні питань збалансованого розвитку обласного господарського комплексу на основі використання місцевої сировини і врахування екологічної ситуації.

До найбільш суттєвих результатів дослідження належать такі:

- обґрунтовано еколого-економічне дослідження обласного господарського комплексу як однієї з ефективних форм територіальної організації господарства;
- розкрито теоретичні основи понять з розміщення продуктивних сил і регіональної економіки, зокрема, «обласний господарський комплекс»;
- вироблено методика економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу;
- запропоновано математичну модель визначення рівня забруднення навколишнього середовища автотранспортом;
- проведено екологічне районування Тернопільської області;
- обґрунтовано концептуальні підходи до збалансованого розвитку господарського комплексу регіону;
- запропоновано основні шляхи розвитку обласного господарського комплексу і поліпшення екологічної ситуації.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертаційного дослідження є вихідними для обґрунтування господарського розвитку області, сприятимуть глибшому висвітленню питань теорії і практики формування, розвитку та ефективного функціонування обласного господарського комплексу. Розроблені теоретичні і методичні положення дослідження Тернопільського обласного господарського комплексу можуть бути використані при вивченні і впровадженні конкретних пропозицій щодо розробки шляхів перспективного розвитку господарства інших областей України. Конкретні рекомендації прикладного характеру, розрахунки, картографічні моделі можуть бути використані управлінням економіки облдержадміністрації при виробленні поточних і перспективних планів соціально-економічного розвитку Тернопільської області. Карта екологічного районування може бути використана при розміщенні нових виробництв і проведення додаткових профілактичних заходів у районах, що потерпіли від аварії на ЧАЕС.

Наявність необхідного довідково-інформаційного матеріалу дозволяє використовувати запропоновані в дисертаційній роботі методичні рекомендації без додаткових опрацювань.

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні економічної оцінки

ресурсного потенціалу Тернопільської області та виробленні концептуальних підходів щодо розвитку обласного господарського комплексу і поліпшення екологічної ситуації в регіоні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях з проблем використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу та екологічної ситуації в регіоні, зокрема: на VII з'їзді Українського географічного товариства (м.Київ, 1995 р.); міжвузівській науковій конференції «Актуальні проблеми розвитку України в перехідний період до ринку» (м. Тернопіль, 1996 р.); науково-практичній конференції «Ефективність реформування аграрної сфери і шляхи раціонального використання природних ресурсів Поділля» (м. Тернопіль, 1996 р.); міжнародній науковій конференції «Проблеми економічної теорії і практики на сучасному етапі» (м. Хмельницький, 1998 р.); звітних наукових конференціях Тернопільського педагогічного університету та Тернопільської академії народного господарства (1991, 1994, 1996, 1997 рр.).

Публікації. За результатами проведених досліджень, які відображають основний зміст дисертації, опубліковано 12 праць загальним обсягом 5,2 друкованих аркушів.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг роботи 216 сторінок машинописного тексту, в якому 20 таблиць займають 12 сторінок, 10 рисунків - 10 сторінок, 18 додатків - 18 сторінок, список літератури охоплює 180 найменувань на 9 сторінках.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність дослідження еколого-ресурсних основ розвитку господарського комплексу регіону, особливо в умовах переходу до ринкових відносин, коли забезпечення деякими видами ресурсів погіршилося, а стан місцевих ресурсів у зв'язку з їх нераціональним використанням вимагає значного поліпшення.

У першому розділі «**Методологічні основи формування і розвитку господарського комплексу регіону**» розглянуто особливості формування обласного господарського комплексу, який в умовах нової регіональної політики буде набувати нового змісту. Формування нових економічних відносин, які передбачають закріплення прав власності суб'єктів господарювання і використання у їх власних інтересах прибутків для самофінансування і розширеного відтворення, вносить суттєві корективи у розвиток господарства, його галузеву і те-

риторіальну структуру та економічні зв'язки між регіонами України, тому необхідність вироблення наукових проблем регіональної політики, розкриття специфіки управління територіями на обласному рівні, виявлення диспропорцій в обласному господарському комплексі, оцінка економічної ефективності його функціонування і обґрунтування перспектив дальшого розвитку вимагають нових підходів до оцінки тих теоретико-методологічних положень, які були розроблені в минулому.

У зв'язку з деградацією і виснаженням природних багатств, збільшенням транспортних витрат на привізну сировину, значним зменшенням виробництва аграрної сировини, проблема ресурсного забезпечення обласного господарського комплексу набирає все більшої гостроти, тому розвиток господарства області має орієнтуватися, насамперед, на комплексне використання місцевої сировини.

Під комплексністю слід розуміти взаємопов'язаність елементів регіонального господарства, що впорядковує їх у регіональну систему. Головна особливість комплексності полягає в тому, що вона є найважливішою умовою збалансованого розвитку території в економічному, соціальному та екологічному аспектах. Такий розвиток регіону повинен бути спрямованим на екологізацію всіх видів господарської діяльності з метою оздоровлення навколишнього середовища.

У системі обласного господарського комплексу виділяються такі основні його складові: природне середовище з різноманітними ресурсами, населення і працересурсний потенціал, виробнича і невиробнича сфери. Кожна галузь промислового чи сільськогосподарського виробництва, будівельної індустрії і транспорту виконує свої конкретні функції, тому кожний обласний господарський комплекс має свою функціонально-компонентну структуру.

Кожний регіон чи окрема його частка характеризується своєрідним поєднанням умов і чинників, що впливають на територіальну організацію виробництва, формування і розвиток обласного господарського комплексу. До них належать: економіко-географічне положення, населення, природно-ресурсний потенціал, транспорт, науково-технічний прогрес, споживчий чинник й екологічна ситуація в регіоні.

У роботі акцентується увага на природно-ресурсному потенціалі, його раціональному використанні і заходах для його збереження. Процес природокористування супроводжується виникненням різноманітних екологічних проблем. Тому методика досліджень природокористування в обласному господарському комплексі відзначається надзвичайною складністю. Виникає питання, чи можна об'єднати екологічну та економічну мету, спрямувавши виробництво не тільки на досягнення максимальних економічних результатів, але і на поліпшення стану природного середовища.

Основна мета використання економічної функції природного ресурсу - виробництво певного обсягу споживчих вартостей, що може бути з достатньою точністю виражено певними кількісними економічними оцінками.

Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу - це синтезуючий показник економічної ефективності і соціальної вигоди від його використання, який знаходить своє відображення в оцінці суспільної споживчої вартості природних ресурсів. Теоретично обґрунтованим критерієм економічної оцінки є економія суспільної праці при використанні природних ресурсів або їх поєднань для виробництва суспільно необхідної продукції.

Інтегральна оцінка ресурсу обчислюється за формулою:

$$P = \sum_{r=0}^T R_r (1+E)^r, \quad (1)$$

де R_r - рентна оцінка ресурсу;

T - термін експлуатації ресурсів за t років;

E - норматив дисконтування (залежно від часу експлуатації).

Системний діалектичний підхід до вивчення ресурсного потенціалу регіону дає змогу виявити найсуттєвіші закономірності й процеси його розвитку, становлення, пов'язавши їх з конкретними етапами розвитку та перспективами суспільного життя.

У другому розділі «Ресурсний потенціал і його економічна та екологічна оцінка» зроблений аналіз, економічна та екологічна оцінки ресурсного потенціалу Тернопільської області.

Природні умови і ресурси у своїй сукупності утворюють природно-ресурсний потенціал, який є сумарною інтегральною, фактичною і потенційною продуктивністю природних ресурсів у їх компонентному поєднанні (земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних та ін.).

В області першорядну роль відіграють земельні ресурси. Вони є найбільш цінним природним ресурсом, який впливає на розміщення сільського господарства та його продуктивність і безпосередньо на локалізацію сільськогосподарських культур і їх урожайність. У нинішніх умовах виробництво сільськогосподарської сировини все більше орієнтується на відповідний тип ґрунтів. Цим досягається значне підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу.

У структурі ґрунтового покриву області переважають чорноземи, опідзолені і темно-сірі чорноземи (47% території), значно поступаються їм чорноземи типові малогумусні (17,8%) і ясно-сірі опідзолені ґрунти (14,3%).

Єдиний повноцінний критерій родючості ґрунтів - зумовлена ними врожайність. Оцінці підлягають не самі ґрунти, а комплекс природних чинників родючості і технологічних властивостей землі, що визначають об'єктивні умови їх використання як основного засобу виробництва у сільському госпо-

дарстві.

Економічну оцінку земельних ресурсів області проведено за методикою кадастрової оцінки, яка певною мірою визначає ефективність сільськогосподарського виробництва. Потенціал земельних ресурсів характеризує узагальнюючий показник оцінки: середня величина валової продукції з 1 га за п'ять попередніх років у загальнодержавних цінах, помножена на площу сільськогосподарських угідь. Проведені обчислення показали, що економічна оцінка земельних ресурсів області становить 417 млн. грн.

Але земельні ресурси, основне наше багатство, не завжди використовувались раціонально і належно. Тотальне розорювання малопродатних і схилових земель, науково необґрунтована осушувальна меліорація, недостатнє застосування агротехнічних протиерозійних заходів, надмірне вирощування технічних культур і т.ін. призвели до виснаження ґрунтів та інтенсивного розвитку ерозійних процесів: в області практично еродовано 378 тис. га сільськогосподарських угідь. На змитих землях, залежно від рівня їх еродованості, значно знижується врожайність культур. Проведені нами розрахунки показують, що на еродованих землях області щорічно недоотримують близько 300 тис. т зерна, 500 тис. т цукрових буряків, майже 400 тис. т кормових одиниць фуражних культур. Важливо підкреслити, що Тернопільська область належить до регіонів України з найвищою розораністю території (82,8%).

Лісові ресурси області мають важливе ґрунтозахисне, водоохоронне і рекреаційне значення. Можливості для промислового використання їх в області невеликі внаслідок незначної лісистості території та якісної характеристики лісів.

Потенціал лісових ресурсів обчислюється як добуток площі лісів на кадастрову ціну 1 м³ знеосбленої деревини, з врахуванням середнього запасу насаджень. Провівши обчислення, маємо середню величину потенціалу ресурсів, що дорівнює 107,3 млн. грн.

Водні ресурси відносно рівно розподілені по території області. Тут налічується понад 2400 річок і потоків сумарною довжиною майже 10 тис. км. Річки характеризуються зарегульованістю стоку водоймами і ставами. На одного мешканця області припадає 1,4 тис. м³ водних запасів. Затверджені запаси водного стоку - 6,9 км³ підземних вод - 0,0966 км³. Добуток сумарних запасів на кадастрову ціну 1 м³ складає потенціал водних ресурсів, який становить 158,6 млн. грн.

Мінерально-сировинні ресурси представлені в області групою родовищ (близько 300 нерудних корисних копалин, зокрема будівельних матеріалів). Родовища їх розташовані по всій території області і представлені осадовими породами: вапняками, мергелями, крейдою, пісковиками, гіпсом, глинами, суглинками, пісками і доломітами. Найбільше поширення мають родовища суг-

линків і глини - понад 150 родовищ. Загальні запаси їх по категоріях A+B+C₁ дорівнюють близько 55 млн. м³.

Унікальними є гіпсові родовища в Придністров'ї, потужність гіпсових пластів досить велика (25 і більше метрів). Їх використання має не тільки обласне, але й міжобласне значення.

Виконання масових розрахунків з економічної оцінки родовищ у рамках їх кадастрового обліку, використання рентного підходу і прибутку пов'язано з певними труднощами. Тому, на нашу думку, найкращим показником грошової кадастрової оцінки родовищ є величина сумарного дисконтованого прибутку на весь термін експлуатації родовища. Провівши розрахунки, нами одержано вартісну оцінку мінерально-сировинних ресурсів, яка становить 37,2 млн. грн.

Варто зауважити, що розробка родовищ мінеральної сировини має великий вплив на довкілля. Площа порушених земель наприкінці 1997 р. становила 3492 га, з них 1257 га відпрацьованих, що підлягають рекультивативі. Але в переважній більшості порушених земель видніються темні провалля кар'єрів, а рекультиватива затягується на багато років, хоч підприємства-користувачі зобов'язані щорічно рекультивувати вироблену площу.

Рекреаційні ресурси. Тернопільщина має значний природно-рекреаційний потенціал, хоч використовується він не повною мірою. Наявність родовищ мінеральних вод з затвердженими запасами 288 тис. м³, значна площа ландшафтних ресурсів - 195 тис. га, річкові пляжі і водойми дозволяють створити широку мережу курортно-лікувальних закладів.

Потенціал рекреаційних територій визначається через грошову оцінку вільного часу і нормативну потребу населення у рекреаційних закладах із врахуванням рекреаційної цінності території, джерел мінеральних вод і лікарської сировини. Потенціал рекреаційних ресурсів області у вартісному відношенні становить 134 млн. грн.

Природно-ресурсний потенціал може бути реалізований тільки через трудову діяльність населення. Тому аналіз і оцінка працересурсного потенціалу, його розміщення, кваліфікація, участь у виробництві, співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці мають важливе значення для прогнозування розвитку і територіальної організації господарського комплексу. Необхідно зазначити, що в зв'язку із спадом виробництва збільшується кількість безробітних, яка у 1997 р. становила 4,2% працездатного населення. У перспективі безробіття може бути значно знижене при умові розширення масштабів виробництва, відновлення і дальшого нарощування потужностей промислових підприємств, розвитку трудомістких галузей матеріального виробництва.

Важливе значення для забезпечення промисловості сировиною і населення продуктами харчування мають аграрно-сировинні ресурси. Так, у 1997 році в області було закуплено 855,9 тис. т цукрового буряка, 107,8 тис. т зерна,

4,7 тис. т картоплі, 1,9 тис. т овочів, 0,8 тис. т потюну, 34,5 тис. т м'яса (у живій вазі), 114,1 тис. т молока, 39,5 млн. шт. яєць, 2,3 т вовни. Основними статтями експорту області є шкірсировина та казеїн.

При проведенні обчислень окремих видів ресурсів можна визначити загальний або інтегральний природно-ресурсний потенціал області, який становить 857,69 млн. грн. (табл.1).

Таблиця 1

Природно-ресурсний потенціал Тернопільської області

Райони	Потенціал ресурсів, млн. грн.						Сумарний
	мінеральних	водних	земельних	лісових	рекреаційних	фауністичних	
Бережанський	3,78	5,55	14,96	12,05	6,84	0,22	43,40
Борщівський	0,36	10,17	29,18	9,06	10,69	0,14	50,60
Бучацький	0,48	7,84	24,21	6,84	9,41	0,62	49,40
Гусятинський	1,99	5,57	30,04	9,07	9,78	0,30	56,75
Заліщицький	1,13	7,70	19,53	5,81	8,39	0,16	42,72
Збаразький	4,29	8,02	28,47	4,18	11,30	0,21	56,47
Зборівський	0,80	15,49	30,24	6,14	9,57	0,20	62,44
Козівський	0,35	12,77	23,35	2,23	9,12	0,14	47,96
Кременецький	5,01	13,48	26,11	8,80	7,39	0,26	61,05
Лановецький	0,57	8,04	21,26	2,01	3,71	0,05	35,64
Монастирський	4,50	5,03	14,10	7,93	3,80	0,12	35,48
Підволочиський	1,42	7,16	28,51	2,39	5,13	0,24	44,85
Підгасцький	2,58	4,32	14,45	5,10	3,29	0,09	29,83
Теребовлянський	3,73	15,62	37,05	5,26	12,67	0,22	74,55
Тернопільський	5,17	16,15	25,20	3,15	11,70	0,26	61,63
Чортківський	0,25	7,61	27,41	6,41	7,81	0,06	49,55
Шумський	0,79	8,10	22,92	10,91	3,42	0,23	46,37
РАЗОМ	37,20	158,62	416,99	107,34	134,02	3,52	857,69

Інтегральний природно-ресурсний потенціал області характеризується значними територіальними відмінностями. За сумарним показником природно-ресурсного потенціалу адміністративні райони відрізняються в 2,5 рази. Основу природно-ресурсного потенціалу становлять земельні ресурси - 48,7%. Особливо велике значення їх у Підволочиському (63,2%), Лановецькому (58,7%), Чортківському (55,2%) і Гусятинському (53,2%) районах. Це підтверджує в цілому обґрунтованість сільськогосподарської спеціалізації господарського комплексу області.

Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу території характеризує склад і співвідношення природних ресурсів за їх комплексоутворюючою здатністю, участю у територіальному поділі праці та їхньою ефективністю. З врахуванням певної умовності, що виражається у кількісному розчленуванні однотипного явища, функціональну структуру можна представити ресурсами міждержавного, державного, районного і місцевого значення, що від-

повідно становить 84,4; 7,1; 4,4; 4,1 відсотків. Порівнюючи ці дані з іншими регіонами України, переконалися, що Тернопільська область має найвищий показник ресурсів міждержавного значення. Це зумовлене найбільш продуктивними сільськогосподарськими угіддями.

Використання результатів економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу території є одним з перспективних і дієвих способів удосконалення природокористування, але на сучасному етапі все більшої уваги набуває проблема відтворення і охорони природно-ресурсного потенціалу.

Область відрізняється від інших високим ступенем і давністю освоєння території, густотою населення, характеризується аграрно-промисловим типом освоєння. Це свідчить про те, що екологічна ситуація визначається, насамперед, станом використання земельних, водних, лісових ресурсів, масштабами забруднення атмосфери.

Поверхневі і підземні води також зазнають негативного впливу. Насамперед це стосується рік Серету, Золотої Липи, Коропця, Стрипи та ін.

Проводячи ретроспективний аналіз викидів забруднюючих речовин, бачимо, що збереглася тенденція до зниження викидів стаціонарних джерел забруднення, що пов'язано із спадом виробництва. Близько 70% обсягу викидів припадає на автотранспорт, кількість якого щорічно зростає.

До найбільших забруднювачів довкілля належать цукрові заводи, підприємства м'ясо-молочної, консервної, харчової промисловості і житлово-комунального господарства. Варто зауважити, що з 21 комунальної очисної споруди в області нормально працюють лише споруди м. Тернополя. Недооцінка екологічних наслідків призвела до замулення річок, погіршення якості води, що підтверджується лабораторними аналізами. Так, за даними Тернопільської санепідемстанції, 12,3% проб води із водоймищ другої категорії з хімічних та 20,1% з бактеріологічних показників не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам і є однією з причин захворювання людей. До цього ж має місце радіоактивне забруднення 11 населених пунктів внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Нами було проаналізовано характер господарського (техногенного) навантаження на всю територію області. Більша частина її за своїми природними умовами однорідна, але диференціація ландшафтів тут значна і визначається вона різноманітністю літогенних умов, контрастністю рельєфу, нерівномірним характером зволоження, ґрунтовим і рослинним покривом, кліматичними особливостями. Проведений аналіз дозволяє виділити за природним потенціалом і здатністю витримувати техногенні навантаження чотири типи територій (рис.1).

У третьому розділі «Сучасний стан і шляхи удосконалення розвитку господарського комплексу області» зроблено аналіз стану виробничої і не-

виробничої сфер господарського комплексу, шляхи поліпшення їх розвитку. Промисловий комплекс характеризується переважаючим розвитком трьох основних галузей: харчової, легкої і машинобудівної промисловості.

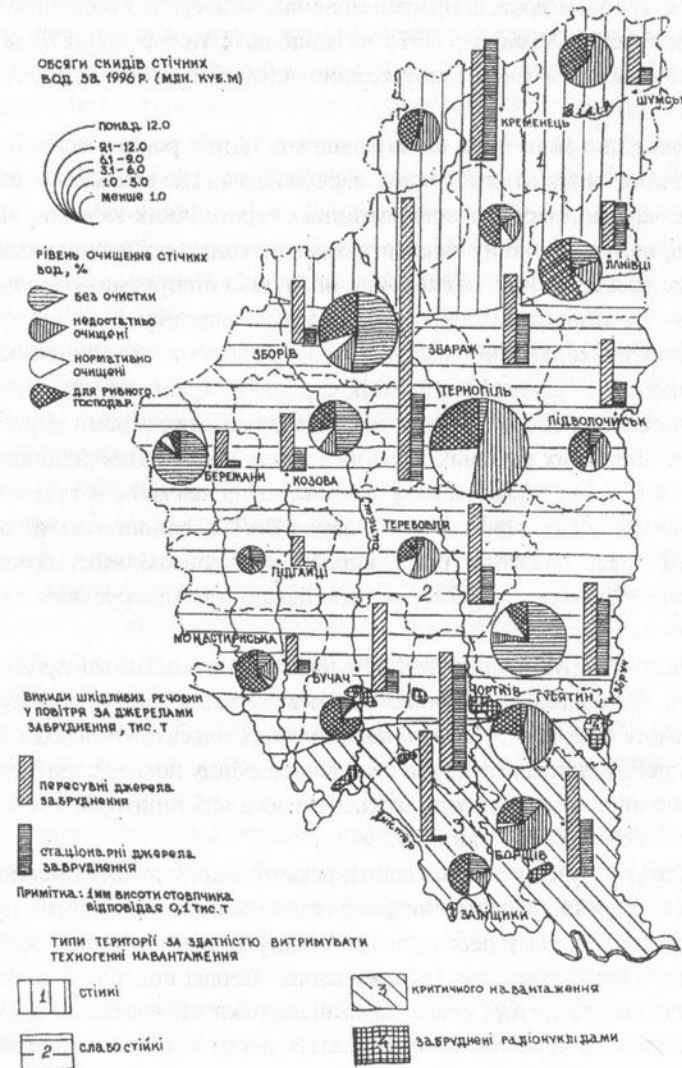

Рис. 1. Екологічне районування Тернопільської області.

Проведені нами розрахунки свідчать, що дві третини товарної продукції господарського комплексу області дають галузі, які базуються на використанні природних ресурсів і аграрної сировини. Вони великою мірою визначають розвиток і структуру харчової, деревообробної промисловості та виробництво будівельних матеріалів.

Профілюючими галузями, продукція яких бере участь у міждержавному обміні, є цукрова, м'ясна, спиртова, молочна, консервна і борошномельна. Частка їх продукції в Україні у 1996 р. становила: цукор - 10,2%, м'ясо - 4,3% спирт - 13%, масло - 4,4%, сир твердий - 4,9%, борошно - 3,2%, плодоовочеві консерви - 2,1%.

Необхідно зазначити, що впродовж останніх років в області спостерігається значний спад промислового виробництва. Це викликано економічною кризою в державі, перебудовою зовнішніх економічних зв'язків, високими цінами на привізну сировину та енергоносії, значними транспортними витратами на перевезення сировини. Відповідно, продукція підприємств, що працюють на привізній сировині, стає неконкурентоздатною на ринку.

Досить складною залишається проблема функціонування ВАТ «Текстерно», яке працює на привізній сировині з країн Середньої Азії. Одним з шляхів вирішення цього питання була б реалізація програми вирощування бавовнику в південних регіонах України і льону у північних районах Тернопільської області, адже зараз частину льоноволокна завозять із сусідніх областей. Більшої уваги з боку держави заслуговує і ВАТ «Тернопільський комбайновий завод», де зараз налагоджується виробництво самохідних кормозбиральних комбайнів «Полісся - 250» в кооперації з білоруським об'єднанням «Гомельсільмаш».

На частку АПК припадає 67% валового суспільного продукту області. Займаючи 2,5% площі сільськогосподарських угідь країни, в тому числі 2,8% ріллі, область виробляє 3,5% валової продукції сільського господарства.

Аналіз і оцінка структури земельного фонду показує, що Тернопільщина має значно вищий рівень господарської освоєності території, ніж Україна - цей показник по області становить 85,5%.

Серед галузей сільськогосподарського виробництва провідне місце займає землеробство. Область використовує великі площі ріллі під цукрові буряки (близько 10%), тому необхідно переглянути площі під цією культурою як з економічної точки зору, так і з екологічної. Перша пояснюється тим, що зараз знизився попит на цукор, друга - цукрові буряки належать до ґрунтовиснажливих культур. Вирощування їх буде рентабельним тоді, коли врожайність становитиме не менше 350 ц/га, а такої врожайності господарства області рідко досягаються. В умовах ринкової економіки назріла необхідність змін у структурі посівних площ, переважно за рахунок збільшення частки кормових культур.

Важливим також є збільшення площ сіножатей, пасовищ і на основі цього можна значно ширше розвивати тваринництво. Насамперед це стосується Березанського, Монастирського, Підгаєцького районів, в яких земельний покрив найбільше піддається руйнуванню.

У зв'язку з високим рівнем господарської освоєності території, відповідно, і рівень антропогенного навантаження на неї значно вищий, внаслідок чого вся екологічна система піддається швидкому руйнуванню і деградації. Це вимагає здійснення комплексу природоохоронних, середовищеформуючих, комплексно-меліоративних, агротехнічних та організаційних заходів, спрямованих на підвищення екологічної стійкості природно-територіального комплексу.

Аварія на ЧАЕС вимагає перегляду політики землеробства з врахуванням екотоксикологічної ситуації в районах, що потерпіли від цього лиха (Чортківському, Борщівському, Заліщицькому і Бучацькому). Сільське господарство там повинно спеціалізуватися на вирощуванні насінневих і технічних культур, більше площі треба відводити під заліснення, багаторічні насадження і трави, доцільно перейти на безпестицидний метод захисту рослин і обмежені норми внесення мінеральних добрив. У даному випадку втрати врожаю від бур'янів, хвороб і шкідників економічно будуть невідчутні, а екологічна ситуація набагато поліпшиться.

Важливою складовою обласного господарського комплексу є невиробнича сфера. Варто зазначити, що між виробничою і невиробничою сферами є тісний взаємозв'язок, тому що остання відіграє важливу роль у забезпеченні добробуту населення і зростання рівня його життя, забезпечує комплекс послуг, необхідних для життєдіяльності людей. На сучасному етапі, у зв'язку зі спадом виробництва у виробничій сфері відбувається відтік працівників у невиробничу сферу. Розвиток і розміщення підприємств невиробничої сфери головним чином визначається особливостями розселення населення, рівнем розвитку виробництва, попитом і пропозицією, підвищенням рівня сервісу.

Господарський комплекс Тернопільської області ще не є досконалою системою із збалансованими і оптимально поєднаними між собою галузями. Метою збалансованого розвитку території є суспільно-ефективне господарювання з забезпеченням соціально і екологічно комфортних умов життєдіяльності людей. Ефективна віддача території повинна базуватися на збалансованості обсягів і структури валового суспільного продукту з обсягом і структурою потенціалу території при його комплексному використанні. Зіставлення використаної і потенційної частини ресурсного потенціалу лежить в основі визначення стратегії розвитку території на альтернативній основі з урахуванням територіального поділу праці і удосконалення її зовнішньої функції.

ВИСНОВКИ

1. Обласний господарський комплекс є цілісною структурованою системою, в якій поєднуються галузі промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і невиробничої сфери, які у своїй сукупності здатні забезпечити життєдіяльність населення. Його територіальна й компонентна структури мають бути підпорядковані найбільш ефективному залученню до виробництва місцевих природних, трудових і матеріально-технічних ресурсів і включення їх в обласний і загальнодержавний поділ праці.

2. Важливе значення для функціонування обласного господарського комплексу має природно-ресурсний потенціал, який охоплює всі розвідані природні ресурси. Для оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону доцільно взяти сукупність найбільш важливих для даної території природних ресурсів: земельних, водних, мінеральних, лісових та ін. Економічна оцінка кожного виду ресурсу проводиться на основі кількісного вираження його потенціалу, що визначається сумарною цінністю ресурсу за всіма напрямками використання.

3. Проведена економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу області показала, що провідне місце в ньому займають земельні ресурси - 48,7%, водні - 18,5%, рекреаційні - 15,6%. Найкраще забезпечені ним Зборівський, Козівський, Шумський і Підгаєцький райони. Однак найвище територіальне забезпечення природно-ресурсного потенціалу в Тернопільському, Козівському, Кременецькому і Збаразькому районах.

4. Актуальним на даний час є збереження і відтворення природних ресурсів, охорона довкілля. Екологічна інфраструктура обласного господарського комплексу гірше розвинута, ніж виробнича, внаслідок чого зростає забруднення природного середовища, відбувається деградація природних ресурсів, погіршення умов життя населення.

5. Промисловий потенціал обласного господарського комплексу може зростати за рахунок дальшого розвитку сільськогосподарського, середнього і точного машинобудування, розвитку електротехнічної, електронної і радіотехнічної промисловості, перепрофілювання підприємств харчової, легкої та інших галузей промисловості з орієнтацією на місцеву сировину.

6. Аграрно-ресурсний потенціал області може бути реалізований на основі підвищення родючості ґрунтів шляхом збільшення виробництва органічних добрив і біогумусу, науково обґрунтованого внесення мінеральних добрив, розширення площі зернобобових культур і багаторічних трав, здійснення комплексно-меліоративних робіт, зміни структури сільськогосподарських угідь з метою оптимізації природних ландшафтів. Поліпшення породного складу худоби і продуктивності тваринництва дасть змогу, поряд з поліпшенням кормо-

вої бази, підняти цю галузь на вищий рівень розвитку.

7. Працересурсний потенціал є одним із основних чинників функціонування господарського комплексу. Але економічна криза, розбалансованість економіки призвели до спаду виробництва і зростання безробіття. Тому на сучасному етапі першочерговим завданням є розширення масштабів виробництва, розвиток трудомістких галузей і створення додаткових робочих місць для вивільнених працівників.

8. Удосконалення структури обласного господарського комплексу повинно відбуватися у напрямі досягнення збалансованого розвитку території. Це вимагає ширшого економічного мислення, перебудови всієї системи економічних відносин, врахування природних особливостей адміністративних районів, у яких проблема збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку набуває особливих рис, втрачає притаманний їй на більш високих рівнях аспект комплексності. Накреслені шляхи удосконалення обласного господарського комплексу, які ґрунтуються на ринкових відносинах, широкому використанні досягнень науково-технічного прогресу, інтенсивному впровадженні інноваційної політики повинні привести до перебудови всієї системи відносин і пропорцій, сприятимуть досягненню збалансованого розвитку господарського комплексу області.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Основні проблеми розвитку Тернопільського приміського АПК // Тези доп. 1 звітної наук. конференції викладачів та студентів географ. ф-ту ТДПІ. - Тернопіль, 1991. - С.35 (у співавторстві - Пушкар І.М.).

2. Вплив агропромислової інтеграції на формування трудових ресурсів приміської зони // М-ли 4 звітної наук. конференції викладачів та студентів географ. ф-ту ТДПІ. - Тернопіль, 1994. - С.56.

3. Деякі проблеми реформування сільського господарства у західному лісостепу (на прикладі Тернопільської області) // VII з'їзд Українського географічного товариства: Зб. наук. пр. - К., 1995. - С.292-293 (у співавторстві - Душановська М.П.).

4. Організація системи регіонального моніторингу навколишнього природного середовища в Тернопільській області // Актуальні проблеми розвитку економіки України в перехідний період до ринку: Зб. наук. пр. - Частина 2. - Тернопіль, 1996. - С.91-92.

5. Основні напрями удосконалення землекористування в АПК Тернопільської області. // Ефективність реформування аграрної сфери і шляхи раціонального використання природних ресурсів Поділля: Зб. наук. пр. - Частина 2. -

Тернопіль, 1996.-С.66-67.

6.Основні шляхи раціонального використання земельних ресурсів Тернопільської області // Економічні проблеми розвитку західноукраїнського АПК в умовах переходу до ринкової економіки: Зб. наук. пр. -Тернопіль: ТАНГ, 1996.-С.116-118.

7.Проблеми взаємодії господарської діяльності і природного середовища в регіоні (на прикладі Тернопільської області) // Регіональні аспекти РПС України: Зб. наук. пр. -Тернопіль, 1997.С.128-131.

8.Міське і сільське населення України // Розміщення продуктивних сил України. Підручник для студ. екон. спец. -К.: Вища школа, 1997.-С.46-57 (у співавторстві - Ковтонюк М.О.).

9.Основні проблеми і напрями розвитку продуктивних сил Подільського регіону України в період переходу до ринкових відносин // Регіональні аспекти РПС України: Зб. наук. пр. -Тернопіль, 1997.С.80-84 (у співавторстві - Петрига М.О.).

10.Еколого-економічні аспекти збалансованого розвитку господарського комплексу регіону // Проблеми економічної теорії і практики на сучасному етапі: Зб. наук. пр. - Хмельницький, 1998.-С.62-64.

11.Економічна оцінка ресурсного потенціалу регіону. - Тернопіль: ТАНГ, Економічна думка, 1998.-34 с.

12.Еколого-економічні аспекти розвитку господарського комплексу Тернопільської області. - Тернопіль: ТАНГ, Економічна думка, 1998.-39 с.

Марцінковська О.Б. Еколого-ресурсні основи розвитку господарського комплексу регіону (на прикладі Тернопільської області). -Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.10.01.-Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Тернопільська академія народного господарства, Тернопіль, 1998.

У дисертації визначені суть, структура, чинники, особливості формування і розвитку обласного господарського комплексу, його еколого-ресурсний потенціал. Запропоновані методологічні основи формування комплексу, методичні підходи до економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу і екологічної ситуації в регіоні. Проаналізовано стан і шляхи розвитку господарського комплексу, науково обґрунтовано пропозиції його удосконалення і концептуальні підходи до збалансованого розвитку регіону.

Ключові слова: обласний господарський комплекс, природно-ресурсний потенціал, навколишнє середовище, економічна оцінка, природокористування, ресурси, методика, екологічна ситуація, продукція, збалансований розвиток.

Марцинковская А.Б. Эколого-ресурсные основы развития хозяйственного комплекса региона (на примере Тернопольской области). -Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.10.01.-Размещение производительных сил и региональная экономика. Тернопольская академия народного хозяйства, Тернополь, 1998.

В диссертации раскрыты сущность, структура, факторы, особенности формирования и развития областного хозяйственного комплекса, его эколого-ресурсный потенциал. Предложены методологические основы формирования комплекса, методические подходы к экономической оценке природно-ресурсного потенциала и экологической ситуации в регионе. Проанализовано состояние и пути развития хозяйственного комплекса, научно обоснованы предложения по его усовершенствованию и концептуальные подходы к сбалансированному развитию региона.

Ключевые слова: областной хозяйственный комплекс, природно-ресурсный потенциал, окружающая среда, экономическая оценка, природопользование, ресурсы, методика, экологическая ситуация, продукция, сбалансированное развитие.

Martsinkovska O.B. Ecology-Resource Foundations of District National Economy Complex Development (on the basis of Ternopil region). -Manuscript.

The thesis on the Candidate of science degree of Economics in the speciality 08.10.01.-the placement of production forces and regional economy. Ternopil Academy of National Economy, Ternopil, 1998.

Such questions as essence, structure, factors, special features of formation and development of Region National Complex. Its ecology-resource potential are defined in the work. There offered methodological approaches as for the economic assessment of the natural-resources potential and ecological situation of the district. There also analyzed the state and ways of National Economy Complex development. There scientifically substantiated the proposals as to its improvement and on this base special conceptions approaches are worked out to the balanced district development.

Key words: region national complex, natural resources potential, environment, economic evaluation, the use of nature, resources, methods, ecological state, products, balanced development.

Підписано до друку 27.07.1998 р.

Формат 60x90/16.

Ум.друк.арк.1,0. Обл.-вид.арк.1,0.

Наклад 100. Зам.249.

Інфотехцентр, відділ термінової поліграфії

Тел./факс.: (0352)225191, 220962.